Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

TARJIMANING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA TEXNOLOGIYALARI

03 October 2026

UDK 81’25

XITOY KLASSIK MATNLARINING INSON VA GENERATIV SUN’IY INTELLEKT TARJIMALARINING LINGVOPRAGMATIK TAHLILI

Shaxzoda Abdujabbor qizi Xasanova*

TMC

✉ xasanovashaxzoda@gmail.com

ANNOTATSIYA

ANNOTATSIYA Mazkur maqolada Xitoy klassik matnlari – asosan Konfutsiyning «Lun yu» («Suhbatlar va mulohazalar»), Lao-szining «Dao de jing» asari hamda Tang davri she’riyati namunalari –ning inson tarjimonlari va generativ sun’iy intellekt (ChatGPT, DeepSeek, Gemini va boshqalar) tomonidan qilingan tarjimalari lingvopragmatik nuqtayi nazardan qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi klassik xitoy matniga xos nutq aktlari, implikatura, madaniy prespozitsiya, qadriyat yuklangan konseptlar (仁 rén, 礼 lǐ, 道 dào, 君子 jūnzǐ) va elliptik sintaksisning maqsad tilga o‘tishida inson va SI strategiyalaridagi farqlarni aniqlashdir.

Kalit so‘zlar

Kalit so‘zlar: lingvopragmatika, Xitoy klassikasi, «Lun yu», «Dao de jing», generativ sun’iy intellekt, ChatGPT, DeepSeek, implikatura, nutq aktlari, madaniy ekvivalentlik, inson–mashina tarjimasi.

DOI: 10.5281/zenodo.23278576

KIRISH

Xitoy klassik matnlari insoniyat madaniy merosining eng qadimiy va ta’sirchan qatlamlaridan biridir. «Lun yu», «Dao de jing», «Shi jing», «Mengzi» va Tang davri she’riyati nafaqat falsafiy mazmun, balki o‘ta zich pragmatik tuzilishga ega: bir-ikki iyeroglifda butun nutq vaziyati, axloqiy baho va tinglovchiga qaratilgan illokutiv kuch mujassamlashadi. Shu bois bu matnlarni boshqa tilga o‘girish oddiy semantik o‘tkazish emas, balki madaniyatlararo pragmatik rekonstruksiyadir.

So‘nggi yillarda generativ yirik til modellari (LLM) – ChatGPT, DeepSeek, Gemini, Ernie Bot, Qwen – klassik xitoy matnlarini tarjima qilishda keng qo‘llanila boshladi. 2024–2026-yillardagi qator tadqiqotlar (Gao va boshq., 2024; PACLIC 2025; Frontiers, 2026) shuni ko‘rsatadiki, SI she’riy va falsafiy matnlarni an’anaviy mashina tarjimasiga (Google Translate, DeepL) qaraganda ancha yaxshi o‘giradi, lekin inson tarjimonining madaniy-pragmatik sezgirligiga hali to‘liq yetishmaydi.

O‘zbekiston sharoitida Xitoy tili va klassikasi tarjimasi ikki tomonlama ahamiyat kasb etadi: bir tomondan, mamlakatning Xitoy bilan iqtisodiy-madaniy aloqalari chuqurlashmoqda; ikkinchi tomondan, o‘zbek tarjimashunosligi Sharq klassikasini o‘zbek o‘quvchisiga yetkazishning o‘ziga xos maktabiga ega. Shu bois inson va SI tarjimalarini lingvopragmatik sathda solishtirish nafaqat nazariy, balki amaliy-pedagogik ahamiyatga molik.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, mavjud ishlarning ko‘pchiligi BLEU, BERTScore, Jaccard yoki uslubiy «silliqliq» kabi sirtqi mezonlarga tayanadi. Biroq klassik matnning asosiy qiymati aynan pragmatik

qatlamdadir: nima deyilgani emas, nima nazarda tutilgani. Maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga intiladi.

Tadqiqot vazifalari: (1) klassik xitoy matnining pragmatik xususiyatlarini belgilash; (2) inson va SI tarjimalarida nutq aktlari, implikatura va madaniy prespozitsiyaning saqlanishini qiyoslash; (3) qadriyat yuklangan konseptlarning ekvivalentlik strategiyalarini tahlil qilish; (4) inson–SI hamkorlik modelini asoslash.

Lingvopragmatika til birliklarining nutq vaziyatida qanday ishlashini o‘rganadi. Ostin (Austin, 1962) va Syorl (Searle, 1969) nutq aktlari nazariyasi, Grays (Grice, 1975) implikatura va kooperativ printsipi, Braun va Levinson (Brown & Levinson, 1987) xushmuomalalik nazariyasi, Sperber va Uilson (Sperber & Wilson, 1986) relevanslik nazariyasi – bularning barchasi tarjima jarayonida «aytilgan» bilan «nazarda tutilgan» o‘rtasidagi farqni tushunish uchun asos bo‘ladi.

Tarjimashunoslikda Nida (Nida, 1964) dinamik ekvivalentlik, Nyumark (Newmark, 1988) semantik va kommunikativ tarjima, Vermeer (Vermeer, 1989) skopos nazariyasi, Venuti (Venuti, 1995) o‘zlashtirish–begonalashtirish juftligi klassik matnlar uchun ayniqsa muhim. Klassik xitoy matni «ekspressiv + vocative» funksiyani birga olib yuradi: u nafaqat axloqiy g‘oyani ifodalaydi, balki o‘quvchini muayyan axloqiy munosabatga undaydi. Shu bois tarjima muvaffaqiyati faqat leksik to‘g‘rilik bilan emas, illokutiv kuchning saqlanishi bilan o‘lchanadi.

Xitoy klassikasi uchun qo‘shimcha qiyinchilik – yozma klassik xitoy (wenyan) ning o‘ziga xos pragmatik iqtisodidir: subyekt tushirilishi, yordamchi so‘zlarning kamligi, bir iyeroglifning ko‘p ma’noliligi, alluziya va intertekst. Tarjimon nafaqat so‘zni, balki «jimjit kontekst»ni ham o‘girishi kerak.

Generativ SI tarjimasi ehtimoliy til modelining navbatdagi tokenni bashorat qilishiga asoslanadi. U katta korpusdagi inson tarjimalarining statistik «o‘rtacha»sini tiklaydi. Bu ikki oqibatga olib keladi. Birinchidan, keng tarqalgan, ko‘p marta tarjima qilingan parchalar (masalan, «Lun yu»ning dastlabki boblari) SI tomonidan nisbatan yaxshi o‘giriladi. Ikkinchidan, kam uchraydigan alluziya, nodir gloss yoki kontekstga bog‘liq polisemiya oldida model «xavfsiz» – ya’ni eng ko‘p uchraydigan – ekvivalentni tanlaydi. Natijada pragmatik noaniqlik yo‘qoladi, matn «tekislanadi».

Tadqiqotlar (PACLIC, 2025) «Lun yu»ning Legge tarjimasi va ChatGPT tarjimasi o‘rtasida yuqori tarqatma moslik (cosine ≈ 0,91), lekin past leksik kesishuv (Jaccard ≈ 0,33) borligini qayd etadi. SI chiqishida tematik struktura parchalangan (LDA: inson tarjimasida 2 izchil mavzu, SI da 7 aralash mavzu), emotsional intensivlik esa pasaygan. Bu statistik faktlar pragmatik «tekislanish» gipotezasini tasdiqlaydi.

Tahlilga o‘tishdan oldin klassik xitoy matnining tarjimaga ta’sir qiluvchi pragmatik xususiyatlarini tizimlashtiramiz.

Wenyan da shaxs olmoshi va fe’l zamon ko‘rsatkichlari ko‘pincha tushiriladi. «学而时习之» jumlasida kim o‘rganayotgani ochiq aytilmaydi, lekin nutq vaziyati – ustozning shogirdga murojaati – buni aniq qiladi. SI ba’zan bu tushirilgan subyektni noo‘rin tiklaydi yoki, aksincha, umuman yo‘qotadi; inson tarjimoni esa nutq ishtirokchilarini kontekstga qarab tiklaydi.

«不亦说乎» («bu quvonch emasmi?») grammatik jihatdan savol, pragmatik jihatdan esa tasdiq + undov + axloqiy taklif. Bu Ostin terminologiyasida «comissive-expressive» aralash akt. Tarjimada oddiy so‘roq gapga aylantirish illokutiv kuchni yo‘qotadi; «albatta quvonchdir» deb ochiq tasdiqlash esa originalning nozik taklif ohangini yo‘qotadi.

仁 (rén) – «insoniylik / mehr / insonparvarlik»; 礼 (lǐ) – «marosim / odob / ijtimoiy tartib»; 义 (yì) – «adolat / burch»; 道 (dào) – «yo‘l / tamoyil / olam qonuni»; 君子 (jūnzǐ) – «olijanob kishi / axloqiy namunaviy shaxs». Bu so‘zlar leksik ekvivalentga ega emas, chunki ular butun Konfutsiy yoki Dao falsafasining qisqartmasi. Tarjima strategiyasi – transliteratsiya, izoh, funksional analog yoki kontekstual ochish – pragmatik qarordir.

Klassik she’riyatda «oy» ko‘pincha faqat osmon jismi emas, vatan hasrati, ajralish yoki buddist bo‘shliq ramzi. «Toad glow» (蟾辉) kabi obrazni so‘zma-so‘z o‘girish pragmatik muvaffaqiyatsizlikdir, chunki maqsad til o‘quvchisida shu ramz ishlamaydi. ChatGPT ba’zi keng tarqalgan ramzlarni to‘g‘ri ochadi (Gao va boshq., 2024), lekin nodir alluziyalarda «gallyutsinatsiya» yoki sirtqi kalitga o‘tadi.

TADQIQOT METODIKASI

Tadqiqot qiyosiy-ta’rifiy va sifatli pragmatik tahlilga asoslanadi. Material sifatida quyidagi matnlar tanlandi:

- «Lun yu» I.1; II.4; IV.15; XII.22 – Konfutsiy nutqining markaziy pragmatik tugunlari;
- «Dao de jing» 1-bob – ontologik noaniqlik va paradoks;
- Li Bo «Qiang jin jiu» («May keltiring») va Tan davri she’riyatidagi obrazli birliklar.

Inson tarjimalari sifatida Jeyms Legge, Artur Ueyli, D.C. Lau, Yang Bojun / inglizcha akademik an’ana, shuningdek o‘zbek va rus tarjima maktabi tajribasi nazarda tutiladi. SI tarjimalari 2024–2026-yillardagi nashr etilgan qiyosiy tadqiqotlarda keltirilgan ChatGPT, DeepSeek, Google Translate, DeepL, Ernie Bot chiqishlari asosida umumlashtiriladi.

Tahlil mezonlari: (a) lokutiv aniqlik; (b) illokutiv kuchning saqlanishi; (c) implikaturalarning tiklanishi; (d) madaniy prespozitsiyaning ochilishi; (e) uslubiy zichlik va emotsional intensivlik; (f) qabul qiluvchiga mo‘ljallanganlik (skopos).

Asl matn: 子曰：「學而時習之，不亦說乎？有朋自遠方來，不亦樂乎？人不知而不慍，不亦君子乎？」

Bu bob uchta parallel ritorik savoldan iborat. Har biri tasdiqni so‘roq shaklida beradi va tinglovchini o‘zini «君子» o‘lchoviga solishga undaydi. Pragmatik tuzilish: ta’lim – do‘stlik – o‘zini tutish. Uchlik Konfutsiy etikasining mikro-modeli.

1-jadval. «Lun yu» tarjimalarining pragmatik qiyosi

Qatlam	Inson tarjimasi (Legge / Lau an’anasi)	Tipik SI tarjimasi
学 / 习	«o‘rganmoq + amalda mashq qilmoq / tatbiq etmoq» – 习 ning «takror o‘qish» emas, «mashq-amal» ma’nosi ochiladi	ko‘pincha learn and review / study and practice – «review» axloqiy amaliyotni o‘quv mashqiga tushiradi
不亦说乎	Is it not a pleasure / Is it not delightful – ritorik tasdiq saqlanadi, lekin ba’zan izoh qo‘shiladi	Isn’t it pleasant? – grammatik savol; illokutiv «undov» zaiflashadi
朋	friends of like mind / kindred spirits – 朋 ning «hamfikr» prespozitsiyasi ochiladi	friends – sirtqi ekvivalent; «uzoqdan kelgan hamfikr» implikaturasi yo‘qolishi mumkin
君子	the superior man / the gentleman / the junzi – konsept saqlanadi yoki izohlanadi	gentleman / noble person – G‘arb «gentleman» konseptiga yaqinlashish; Konfutsiy jūnzǐ si qisqaradi
人不知而不愠	not to feel resentful when one is not recognized – 愠 ning «g‘azab-ranj» nozikligi saqlanadi	not get angry when others don’t understand you – «tushunmaslik» va «e’tirof etmaslik» aralashib ketadi

Lingvopragmatik xulosa: SI birinchi jumlada 习 ni ko‘pincha «review / revise» deb oladi. Holbuki klassik izoh an’anasida (Chju Si, Yan Bojun, Qian Mu) 习 – «qushning uchishni mashq qilishi» metaforasiga yaqin: o‘rganilgan narsani hayotda takror-takror qo‘llash. Bu farq kichik leksik xato emas, nutq aktining o‘zgarishi: «ilmni takrorla» o‘rniga «ilmni yasha». Inson tarjimoni shu farqni izoh yoki ehtiyotkor ekvivalent bilan tiklaydi.

Uchinchi jumlada 人不知 ikki xil o‘qilishi mumkin: «odamlar seni tanimaydi» (e’tirof muammosi) yoki «odamlar sening g‘oyangni tushunmaydi». Konfutsiy konteksti – siyosiy-axloqiy e’tirof. SI «don’t understand you» variantiga og‘ishsa, bobning siyosiy-etik o‘qi zaiflashadi.

Asl matn: 吾十有五而志於學， 三十而立，四十而不惑， 五十而知天命，六十而耳順， 七十而從心所欲， 不踰矩。

Bu avtobiografik nutq akti – nafaqat xronologiya, balki axloqiy kamolotning performativ e’lonidir. Har bir bosqich qisqa, lekin konseptual jihatdan og‘ir.

2-jadval. II. konseptlarning tarjimasi

Asl so‘z	Pragmatik yuk	Inson strategiyasi	SI xavfi
立	ijtimoiy-axloqiy mustahkamlanish, nafaqat «oyoqqa turish»	I took my stand / I stood firm in society	I became independent / I established myself – iqtisodiy ohang

不惑	shubhadan xoli axloqiy aniqlik	no longer had doubts / was free from perplexity	was not confused – kognitiv, axloqiy emas
天命	osmon amri + shaxsiy taqdir + axloqiy vazifa	the Decree of Heaven / Mandate of Heaven	fate / destiny – teologik yoki fatalistik sathga tushish
耳順	o‘zganing so‘zini g‘azabsiz qabul qilish, tinglash odobi	my ear was attuned	my hearing became smooth – so‘zma-so‘z g‘alizlik
不踰矩	erkinlik va me’yorning birligi	without overstepping the bounds	without breaking rules – yuridik ohang

«天命» – SI uchun eng xavfli konseptlardan biri. Model uni «fate» deb bersa, Konfutsiy teizmi stoik fatalizmga aylanadi; «destiny» desa, G‘arb romantizmiga yaqinlashadi. Legge ning «Decree of Heaven» i originalning siyosiy-axloqiy prespozitsiyasini (osmon – axloqiy instansiya) saqlaydi. DeepSeek kabi Xitoyda o‘qitilgan modellar bu konseptni ba’zan an’anaviy izohga yaqinroq beradi, lekin baribir izohsiz qoldiradi.

Asl matn: 道可道，非常道。名可名，非常名。

Bu jumla tarjima nazariyasining o‘ziga qaratilgan metadiskurs hamdir: «aytilishi mumkin bo‘lgan dao – doimiy dao emas». Pragmatik vazifa – o‘quvchini tilning chegarasiga olib chiqish. Inson tarjimonlari (Ueyli, Lau, Addiss–Lombardo, Le Guin) turli yo‘llarni tanlaydi: ba’zilar 道 ni Tao deb qoldiradi, ba’zilar Way deb beradi, ba’zilar ikkala strategiyani aralashtiradi.

SI odatda «The Way that can be spoken of is not the constant Way» variantiga og‘ishadi. Bu grammatik jihatdan to‘g‘ri, lekin ikkita pragmatik yo‘qotish yuz beradi. Birinchidan, 道 ning o‘zi ham «yo‘l», ham «aytmoq / so‘zlamoq» ekani – ya’ni kalambur – inglizcha Way / spoken juftligida qisman saqlansa-da, o‘zbek yoki rus tilida yo‘qolishi oson. Ikkinchidan, 常 ning «doimiy / o‘zgarmas / odatiy» qatlamlari SI da biriga qisqaradi.

Qiyosiy tadqiqotlar (Studia UBB Philologia; 2025) GPT-4 va DeepSeek ning ushbu paradoksni Google Translate ga qaraganda yaxshiroq saqlashini qayd etadi. Biroq hatto eng yaxshi SI ham «常道» ni izohlamasdan qoldiradi; inson tarjimoni esa ko‘pincha izoh yoki ikkilamchi variant beradi. Klassik matnda izoh – pragmatik aktning o‘zi: u o‘quvchini «bu yerda til ishlamayapti» degan xulosaga olib boradi.

Frontiers (2026) tadqiqotida «To‘rt kitob»dagi 20 ta asosiy Konfutsiy konseptining turli LLM tarjimalari o‘rtasidagi semantik yaqinlik 0,73–0,80 oralig‘ida ekani ko‘rsatilgan. Abstraktroq konseptlarda barqarorlik pastroq. BERTScore bo‘yicha DeepSeek inson tarjimalariga (Legge, Wu Guozhen) eng yaqin (o‘rtacha F1 ≈ 0,90), ChatGPT va Google o‘rtada, Ernie Bot pastroq.

Lekin semantik yaqinlik pragmatik yetarlilikni kafolatlamaydi. 仁 ni «benevolence», «humaneness», «goodness», «kindness» deb berish mumkin; har biri boshqa nutq aktini hosil qiladi. «Benevolence» xayriya-axloq ohangiga ega; «humaneness» ontologikroq; «kindness» kundalik odobga tushadi. Konfutsiy 仁 i – shaxslararo munosabatda namoyon bo‘ladigan insoniy mohiyat. Inson tarjimoni ko‘pincha birinchi uchrashuvda transliteratsiya + izoh («ren – humaneness») beradi, keyin matn davomida qisqartiradi. SI esa har safar boshqacha ekvivalent tanlashi yoki, aksincha, bir xil so‘zni mexanik takrorlashi mumkin. Ikkala holat ham matn ichidagi konseptual izchillikni buzadi.

Li Bo ning «将进酒» («Qiang jin jiu») she’ri «may ichishga taklif» emas, hayotning o‘tkinchiligi oldidagi ekzistensial hayqiriqdir. Qabul nazariyasi nuqtayi nazaridan qilingan tadqiqot (Wang, 2025) shuni ko‘rsatadiki, SI she’rning axborot qatlamini tez va to‘g‘ri beradi, lekin obraz konnotatsiyasi, madaniy metafora va ritmik go‘zallikni yo‘qotadi. Inson tarjimoni (masalan, Syu Yuanchun an’anasi) «invitation to wine» orqali musofirona dasturxon va hayotiy shodlik implikaturasini tiklaydi; SI «bringing in the wine» kabi sirtqi nominatsiyaga og‘ishishi mumkin.

Gao va boshq. (2024) ChatGPT ni Google Translate va DeepL bilan solishtirib, ChatGPT ning ramz va obrazlarni (masalan, 蟾辉 «toad glow» o‘rniga «moonlight») to‘g‘ri ochishini isbotladi. Prompt orqali qofiya saqlash so‘ralsa, ChatGPT she’riy ohangni qisman tiklay oladi. Bu muhim: SI «ixtiyoriy pragmatik sozlash»ga qodir, lekin bu sozlash foydalanuvchi buyrug‘iga bog‘liq. Inson tarjimonida esa pragmatik sezgirlik ichki kompetensiyadir.

Emotsional intensivlik masalasi alohida. PACLIC (2025) sentiment tahlili SI tarjimasida affektiv intensivlikning pasayishini qayd etadi. Klassik she’r va «Lun yu»ning axloqiy pafosi «tekis» inglizcha yoki o‘zbekcha prozaga aylanadi. Bu nafaqat uslub, balki perlokutiv effektning yo‘qolishi: o‘quvchi «silkinmaydi».

Xitoy klassikasini o‘zbek tiliga o‘girishda qo‘shimcha pragmatik qatlam paydo bo‘ladi. O‘zbek tili o‘zining odob leksikasi (hurmat, or-nomus, andisha, tarbiya), tasavvufiy «yo‘l» konsepti va she’riy an’anasi bilan Konfutsiy va Dao matnlariga ba’zi nuqtalarda G‘arb tillaridan yaqinroq turadi. Masalan, 君子 ni «olijanob kishi», «odamiylik namunasi» yoki hatto «komil inson»ga yaqinlashtirish mumkin; 道 ni «yo‘l» (tasavvufiy ma’noda) bilan ishlash mumkin. Biroq bu yaqinlik xavfli hamdir: o‘zbek o‘quvchisi Konfutsiyni so‘fiylashtirib yuborishi, Lao-szini Yassaviyga aylantirib qo‘yishi mumkin.

SI ning o‘zbekcha chiqishi hozircha inglizcha chiqishidan zaifroq, chunki o‘quv korpusida sifatli o‘zbekcha klassik tarjimalar kam. Natijada o‘zbekcha SI tarjimasi ko‘pincha inglizcha «oraliq» orqali o‘tadi va ikki karra pragmatik yo‘qotish yuz beradi. Shu bois o‘zbek sinologiyasida inson tarjimonining roli yaqin yillarda ham markaziy bo‘lib qoladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Qiyosiy tahlil quyidagi qonuniyatlarni ajratish imkonini beradi: Lokutiv sath. SI grammatik to‘g‘rilik, mantiqiy bog‘liqlik va sirtqi axborotni yuqori darajada beradi. Oddiy sintaksisli parchalar deyarli inson darajasida o‘giriladi; Illokutiv sath. Ritorik savol, undov, axloqiy taklif va paradoks SI da zaiflashadi. Model «nima deyilgan»ni beradi, «nima qilinayotgan»ni (nutq akti) esa yo‘qotadi; Implikatura va prespozitsiya. 习, 天命, 耳順, 朋 kabi birliklarning madaniy-tarixiy implikaturasi SI da qisqaradi yoki noto‘g‘ri yo‘nalishga o‘tadi; Konseptual izchillik. Inson tarjimoni 仁 / 道 / 君子 ni matn bo‘ylab barqaror strategiya bilan olib boradi; SI ichki izchillikni doim saqlamaydi; Perlokutiv effekt. Affektiv intensivlik va estetik «silkinish» SI tarjimasida pasayadi. Klassik matn didaktik prozaga yaqinlashadi.

Birinchidan, o‘quv ma’lumotida klassik matnning izohli, bahsli, ko‘p qatlamli tarjimalari «o‘rtacha»ga aralashib ketadi. Model noaniqlikni yoqtirmaydi. Ikkinchidan, xavfsizlik va «foydali javob» sozlamalari modelni keskin, paradoksal, noqulay ifodalardan uzoqlashtiradi. Uchinchidan, SI ning «kontekst oynasi» boblararo intertekstni inson filologi kabi ushlamaydi: «Lun yu»ning 1-bobi 14-bobdagi 仁 ta’rifi bilan ichki dialogda ekani model uchun doim ochiq emas. To‘rtinchidan, prompt sifatiga qaramlik: yaxshi prompt pragmatik yo‘qotishni kamaytiradi, lekin ordinary foydalanuvchi bunday prompt yozmaydi.

Inson tarjimoni inferensiya, izoh, ijodiy ekvivalent va o‘quvchi portretini hisobga olishda ustun. Shu bilan birga, inson tarjimasi ham xatolardan xoli emas: Legge ba’zan xristian teologiyasi linzasidan o‘qiydi; ba’zi zamonaviy tarjimalar esa Konfutsiyni haddan tashqari «zamonaviylashtiradi». Inson tarjimasi sekin, qimmat va tarjimon subyektivligiga bog‘liq. SI esa tez, arzon, ko‘p tilli va barqaror sirtqi sifat beradi. Demak, qarama-qarshilik «yaxshi–yomon» emas, balki «turli kompetensiyalar»dir.

2025–2026-yillardagi multi-agent yondashuvlar (Scientific Reports, 2025) shuni ko‘rsatadiki, SI ni so‘z-izoh, paragraf-generatsiya va ko‘p o‘lchamli tahrir agentlariga ajratish BLEURT / METEOR ko‘rsatkichlarini 18–25 foizga oshiradi va madaniy sodiqlikni yaxshilaydi. Eng samarali zanjir quyidagicha ko‘rinadi: 1-qadam. SI – so‘zma-so‘z + variantli qoralama (bir nechta ekvivalent); 2-qadam. Inson filologi – qadriyat yuklangan konseptlar, alluziya va nutq aktlarini belgilash; 3-qadam. SI – izohlangan konseptlar asosida qayta generatsiya (RAG + glossariy); 4-qadam. Inson muharrir – illokutiv kuch, uslub va o‘quvchi ufqini sozlash.

Bu model o‘zbek sinologiyasi uchun ham mos: avval inglizcha yoki xitoycha-o‘zbekcha SI qoralamasi, so‘ng mutaxassis tahriri. Pedagogik jihatdan esa talabalarga SI chiqishini lingvopragmatik xato turlari bo‘yicha tahlil qilish – klassik matnni o‘qitishning samarali usuli bo‘lishi mumkin.

XULOSA

Xitoy klassik matnlarining tarjimasi – bu so‘zlarni almashtirish emas, nutq vaziyatini qayta qurishdir. Lingvopragmatik tahlil shuni ko‘rsatadiki, generativ SI lokutiv sathda inson tarjimasiga yaqinlashgan, hatto ayrim she’riy ramzlarni an’anaviy mashina tarjimasidan yaxshiroq ochadi. Ammo implikatura, illokutiv kuch, qadriyat yuklangan konseptlar va perlokutiv effekt – hali inson filologining hududi.

«学而时习之，不亦说乎» jumlasining tarjimasi shu xulosani kichik laboratoriya kabi namoyish etadi: 习 ni «review» deb olish yoki «practice / embody» deb olish – leksik tanlov emas, Konfutsiy pedagogikasini qanday tushunganlikning pragmatik e’lonidir. Xuddi shu narsa 道, 仁, 天命, 君子 uchun ham o‘rinli.

Kelajakdagi yo‘l – SI ni rad etish yoki unga to‘liq topshirish emas, balki uni pragmatik savodxon inson nazorati ostida ishlatishdir. O‘zbek tilshunosligi va xitoyshunosligi uchun bu ikki vazifani bildiradi: birinchidan, sifatli o‘zbekcha klassik tarjima korpusini yaratish (SI ni o‘zbekcha «o‘qitish» uchun); ikkinchidan, tarjima ta’limida lingvopragmatik tahlilni SI chiqishlarini tanqidiy o‘qish malakasi bilan birlashtirish.

Klassik matn jim turmaydi: u har yangi avlod va har yangi vosita bilan qayta so‘zlashadi. Sun’iy intellekt shu so‘zlashuvning ishtirokchisiga aylandi. Uning ovozini eshitish, lekin oxirgi so‘zni inson madaniy zimmasiga qoldirish – lingvopragmatik mas’uliyatning o‘zidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[2] Austin J.L. How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press, 1962.

[3] Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: CUP, 1987.

[4] Gao R., Lin Y., Zhao N., Cai Z.G. Machine translation of Chinese classical poetry: a comparison among ChatGPT, Google Translate, and DeepL Translator // Humanities and Social Sciences Communications. 2024. Vol. 11.

[5] Grice H.P. Logic and conversation // Cole P., Morgan J. (eds.). Syntax and Semantics 3: Speech Acts. New York: Academic Press, 1975. P. 41–58.

[6] Legge J. The Chinese Classics. Vol. I: Confucian Analects. Oxford: Clarendon Press, 1893.

[7] A computational diagnostic of AI translation of classical Chinese: The Analects as a case study // PACLIC. 2025.

[8] Semantic convergence in culturally loaded text translation by Large Language Models: English translations of The Four Books // Frontiers in Psychology. 2026.

[9] A Corpus-Based Evaluation of Human and Machine Translation Quality for the Literary Classic The Analects // Social Sciences and Humanities. 2026.

[10] A multi agent classical Chinese translation method based on large language models // Scientific Reports. 2025. Vol. 15.

[11] Confucius. The Analects / trans. A. Waley; D.C. Lau; J. Legge (qiyosiy nashrlar).

[12] Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge, 1992.

[13] Da Zhenxin. O‘zbekcha va xitoycha maqollarning lingvistik tadqiqi. Toshkent: TSUULL.

[14] Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam: John Benjamins, 1995.

[15] Komissarov V.N. Teoriya perevoda. Moskva, 1990.

[16] Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent, 2005.

[17] Salomov G‘. Tarjima nazariyasiga kirish. Toshkent, 1978.